

Michał Domińczak

<https://orcid.org/0000-0001-9599-0972>

Politechnika Łódzka

Studenckie środowisko polityczne Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej w latach trzydziestych XX wieku

Abstrakt: Tekst ma charakter przyczynku do badań nad życiem politycznym studentów uczelni technicznych w latach trzydziestych XX w. w Polsce, który ma służyć lepszemu poznaniu ideowych korzeni nowoczesnej architektury polskiej. Środowisko studenckie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej charakteryzowało się znacznym stopniem upolitycznienia i typową dla tego okresu radykalizacją postaw. Świadczy o tym popularność organizacji narodowo-radykalnych i komunistycznych. Jednak cechą charakterystyczną poglądów przytłaczającej większości aktywnego politycznie środowiska studentów architektury był radykalny, raczej tradycjonalistyczny niż rewolucyjny, chrześcijański nacjonalizm.

Słowa kluczowe: Politechnika Warszawska, środowisko studenckie II Rzeczypospolitej, architektura II Rzeczypospolitej, endecja, Obóz Narodowo-Radykalny, Organizacja Młodzieży Socjalistycznej „Życie”.

Abstract: The text is a contribution to research on political student life at technical universities in Poland in the 1930s, aimed at a better understanding of the ideological roots of modern Polish architecture. The student environment at the Faculty of Architecture, Warsaw University of Technology, at that time was characterised by a high degree of politicisation and the radicalisation of attitudes typical of the period. The popularity of national-radical and communist organisations evidences this. However, the characteristic feature of the overwhelming majority of this politically active environment was radical, traditionalist rather than revolutionary – Christian nationalism.

Keywords: Warsaw University of Technology, student environment of the Second Polish Republic, Architecture of the Second Polish Republic, National Democrats, National-Radical Camp, Socialist Youth Organisation “Życie”.

Wprowadzenie

Tekst ma charakter przyczynku do badań nad życiem politycznym studentów uczelni technicznych w Polsce w latach trzydziestych XX w. Nie mniej ważna jest jego wartość poznawcza w kontekście analizy ideowych korzeni nowoczesnej architektury polskiej. Jednym celów autora jest rozpoczęcie badań i dyskusji nad związkami między architekturą a postawami ideowymi jej twórców, co może służyć pogłębieniu wiedzy na temat relacji architektury i polityki¹. Niniejsze badania skupiają się na afiliacji politycznej, kwestie organizacji społecznych lub religijnych traktując marginalnie. Ich cel zasadniczy to zebranie i uporządkowanie rozproszonej wiedzy (w tym również pochodzącej z nigdy niepublikowanych źródeł) na temat aktywności politycznej badanego środowiska; tematyka ściśle architektoniczna, dotycząca np. studenckich pomysłów na rozwiązanie problemów budownictwa mieszkaniowego czy wizji nowoczesnego stylu architektury polskiej, jest poza zakresem opracowania. Podobnie, ze względu na szczupłość miejsca, pominięto wątki o charakterze psychologiczno-socjologicznym, takie jak np. motywacje poszczególnych działaczy, skłaniające ich do politycznego zaangażowania.

Skupienie się na latach trzydziestych wynika z kilku powodów. Po pierwsze, był to czas wyjątkowej aktywizacji politycznej młodzieży pokolenia wychowanego już w niepodległej Polsce, który wiązał się m.in. ze skutkami wielkiego kryzysu. Po drugie, dla tego okresu posiadamy stosunkowo dużo materiału źródłowego, który, choć do tej pory rozproszony i mało znany, daje szerokie możliwości badawcze. Po trzecie, duże znacznie miało dotarcie do nieznanych informacji dotyczących działalności politycznej studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (WAPW) w latach 1930–1939.

Problematyka aktywności społeczno-politycznej architektów w II RP pozostawała do niedawna niemal zupełnie poza obszarem zainteresowań badawczych². Inaczej było w przypadku środowisk studenckich tego okresu, które są przedmiotem szerokich studiów historycznych co najmniej od lat sześćdziesiątych XX w.³ Jednak większość badaczy skupia się raczej na życiu uniwersyteckim, a jeśli już zdarzają się teksty poświęcone uczelniom technicznym, to wydziały architektoniczne traktowane są w nich marginalnie⁴.

¹ Tematykę wpływu polityki na architekturę w II RP podejmował w ostatnich latach m.in. Jarosław Trybuś, *Warszawa niezaistniała. Niezrealizowane projekty urbanistyczne i architektoniczne Warszawy dwudziestolecia międzywojennego*, Łódź 2019.

² M. Popiołek-Roßkamp, *Displaced and Forgotten. The Phenomenon of Anti-Semitism among Architects in Warsaw in the Second Half of the 1930s.*, „Medaon – Magazin für jüdisches Leben in Forschung und Bildung” 2023, t. XVII, nr 33, s. 1–13; M. Domińczak, „Faszyści” i „żydo-demokraci”. *Walka o wpływy w Stowarzyszeniu Architektów Polskich w latach 1937–1939*, „Glaukopis” 2024, nr 41, s. 21–79.

³ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939*, Kraków 1972.

⁴ Ł. Bertram, *Rewolucja inżynierów. Komunistyczni studenci na uczelniach II Rzeczypospolitej i ich doświadczenia formacyjne*, „Sensus Historiae” 2021, t. XLIII, nr 2, s. 13–32.

Wątki polityczne są z reguły pomijane w badaniach. Przykładem jest – skądinąd wyczerpująca i precyzyjna – analiza aktywności towarzyskiej Związku Słuchaczy Architektury Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej⁵.

Temat aktywności politycznej młodych adeptów architektury pojawia się przede wszystkim we wspomnieniach⁶ oraz sporadycznie na marginesie opracowań ściśle historycznych⁷ lub przy okazji omawiania innych zagadnień⁸.

Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej był w latach 1918–1939 szkołą, gdzie wykształciła się zdecydowana większość najbardziej wpływowych architektów polskich XX w. Podejmując się określenia afiliacji politycznej studentów, należy pamiętać, że w badanym okresie dotyczyła ona w dużym stopniu ugrupowań nielegalnych. Z tego powodu o członkostwie organizacyjnym świadczą co najwyżej doniesienia prasowe, raporty policyjne lub relacje i wspomnienia samych działaczy. Natomiast drogą indukcji, poprzez analizę postaw, aktywności oraz indywidualnych (niekoniecznie werbalnych) deklaracji można wnioskować o różnym stopniu utożsamiania się studentów z wzorcami ideowymi reprezentowanymi przez organizacje *stricte* polityczne. Niemniej jednak kwestia ta wymaga dalszych, pogłębionych analiz, które w wielu przypadkach mogłyby rzucić dodatkowe światło na stwierdzoną w niniejszym tekście afiliację polityczną przedstawicieli badanego środowiska studenckiego.

Tło historyczne

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w. na uczelnie zaczęły wkra-
czać roczniki młodzieży urodzonej tuż przed wybuchem I wojny światowej, które
można skrótowo nazwać pokoleniem „1910”. Była to młodzież niepamiętająca
wprawdzie czasu niewoli, ale zachowująca w pamięci wspomnienia z okresu

⁵ M. Rozbicka, *Związek Słuchaczy Architektury jako animator studenckiego życia towarzyskiego – czyli o Balach [Młodej] Architektury, a także Czarnych Kawach, dancinгах i tzw. fuksówkach organizowanych na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1917–1948*, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce” 2022, nr 5, s. 5–42.

⁶ Z. Borowiecki, *Odległe wspomnienia*, Warszawa 2016 [audiobook]; A. Kotarbiński, *Z dziurawej pamięci*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999. Relacje, wspomnienia, refleksje*, [H. Adamczewska et al.], Warszawa 2000, s. 113–114; S. Minorski, *Opowieść o „Życiu”*, Warszawa 1958; idem, *Czas przed burzą*, Warszawa 1973; M. Spychalski, *Początek walki. Fragmenty wspomnień*, Warszawa 1983.

⁷ W.J. Muszyński, *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934–1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*, Warszawa 2011; Sz. Rudnicki, *Falanga. Ruch Narodowo-Radykalny*, Warszawa 2018.

⁸ M. Domińczak, M. Loba, „Młoda Architektura” – działalność Związku Słuchaczy Architektury w latach 1934–1939 jako przykład młodzieżowej inicjatywy dydaktycznej i edukacyjnej, „Artifex Novus” 2024, nr 8, s. 70–85; K. Kijek, *Dzieci modernizmu. Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2017; D. Konstantynów, *Żydzi i architektura (z perspektywy polskiego nacjonalizmu lat trzydziestych XX wieku)*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2009, nr 4, s. 411–425.

walki o odzyskanie niepodległości. Najstarsi, urodzeni krótko przed 1910 r., mieli jeszcze możliwość uczestniczenia w wojnie polsko-bolszewickiej lub powstaniach śląskich. Część z nich była świadkami dramatycznych, warszawskich wydarzeń majowych w 1926 r. Było to pokolenie wychowywane w kulcie aktywizmu i walki, dojrzewające w atmosferze uwielbienia konspiracyjnych i wojennych dokonań swoich rodziców⁹. To właśnie generacja „1910” stanowiła najbardziej ożywioną politycznie część środowiska studenckiego¹⁰. Dopiero w drugiej połowie lat trzydziestych pałeczkę zaczęło przejmować kolejne pokolenie, urodzone po 1915 r. Pierwsze wychowane całkowicie w niepodległej Polsce i nieobciążone w tak dużym stopniu bagażem trudnych wspomnień, choć wzrastające pod niemniejszą niż starsi presją czynu i poświęcenia.

Dla formacji politycznej młodzieży nie bez znaczenia był czas pobytu na uczelni. Ze względu na sytuację ekonomiczną, ale i specyfikę zawodu, wielu studentów podejmowało pracę zarobkową, co znacząco przedłużało trwanie nauki. Jeśli uwzględnimy (realizowany najczęściej podczas studiów) obowiązek służby wojskowej, to długi, trwający 8–10 lat okres edukacji był raczej standardem, a nie wyjątkiem. W ten sposób na uczelni spotykali się zarówno pierwszorzeczni nastolatki, jak i trzydziestoletni „weterani”. Wprawdzie z agitacją polityczną każdy stykał się tuż po przestąpieniu progów wydziału, ale bardzo długa, wspólna nauka młodzieży w tak różnym wieku przyczyniała się do zjawiska, które można nazwać dyfuzją idei. Starsi, najbardziej aktywni studenci fascynowali bowiem najmłodszych, mniej wyrobionych politycznie, stanowiąc dla nich ważne źródło wiedzy, autorytetu i wsparcia. Jednocześnie ze względu na elitarność studiów architektonicznych oraz przenikające się więzi rodzinne i towarzyskie, wydział tworzył niewielkie, dobrze znające się środowisko, w którym trudno było ukryć nie tylko aktywność, ale nawet poglądy polityczne.

Studentów architektury charakteryzowała, podobnie jak znaczną część środowiska studenckiego II RP, znaczna polaryzacja. Dotyczy to zarówno lewicy, jak i prawicy, a WAPW nie wyróżniał się pod tym względem. Ich cechą wspólną był mniejszy lub większy radykalizm wynikający z połączenia młodzieńczej, wielkodusznej (i naiwnej) niezgody na niesprawiedliwość oraz buntu wobec rzeczywistości ze sprzeciwem wobec zastanych relacji społecznych i gospodarczych. Różnica między lewicą a prawicą w tym zakresie dotyczyła definiowania źródeł tej niesprawiedliwości.

Większość młodzieży o orientacji prawicowej widziała problem niezdrowych i nienormalnych stosunków ekonomicznych w Polsce przez pryzmat sanacyjnego nepotyzmu i dominacji obcego (przede wszystkim żydowskiego) kapitału. Do tego dochodził dystans wobec obcości kulturowej i ekskluzywizmu

⁹ Z. Borowiecki, op. cit.

¹⁰ Pokolenie to odpowiadałoby niemieckiemu *Kriegsjugendgeneration* – „pokoleniu czasu wojny”, czyli rocznikom urodzonym między 1900 a 1910 r. Por. U. Herbert, *Trzy pokolenia polityczne w XX wieku*, w: *Pokolenia albo porządkowanie historii*, red. H. Orłowski, Poznań 2015, s. 354–355.

części Żydów, wzmagany w wielu przypadkach negatywnymi wspomnieniami kolaboracji w okresie wojny polsko-bolszewickiej¹¹. Ten dystans niekiedy przeradzał się niestety w nienawiść, choć, jak to ujął Florian Znaniecki, oceniając ówczesną sytuację: „pogarda rasowa zaś, zdaje się, jest jednakowo rozwinięta po obu stronach [chrześcijańskiej i żydowskiej]”¹².

Zwolennicy lewicy, dla części których wspólnota narodowa z różnych względów nie stanowiła dużej wartości, uważali, że źródłem niesprawiedliwości w Polsce jest wadliwy, „ponadnarodowy” ustrój społeczny. W najbardziej skrajnych przypadkach afirmacja rewolucji społecznej oznaczała dla nich wyparcie się poczucia przynależności narodowej i zwrócenie się przeciwko własnemu państwu. Dlatego też postawa prawicy wynikała z mniej lub bardziej uzasadnionego utożsamienia środowisk lewicowych (zwłaszcza żydowskich) ze zdrajcami i sowieckimi kolaborantami, a więc śmiertelnym wrogiem Polski¹³. Natomiast dla tych Żydów, których wychowano w obojętności (jeśli nie wrogości) wobec państwa polskiego, drogą do modernizacji był albo syjonizm (prawica), albo socjalizm i komunizm (lewica)¹⁴.

Specyfiką tamtego okresu było pojmowanie roli architekta jako swego rodzaju demiurga – siły sprawczej przemian społecznych. Wśród studentów zafascynowanych taką wizją własnego zawodu dominowały dwie idee. Pierwsza, „ponadpolityczna”, to pragnienie zbudowania nowoczesnej, niepodległej Polski poprzez zupełnie nową, lepszą architekturę i urbanistykę¹⁵. Co ciekawe, w przypadku szczególnie problematycznej w II RP kwestii mieszkaniowej młodzież

¹¹ J.M. Chodakiewicz, *Żydzi i Polacy 1918–1955. Współistnienie, zagłada, komunizm*, Warszawa 2023, s. 59–66, 77; W. Mich, *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939*, Lubin 1994; K. Kijek, op. cit., s. 446–451.

¹² F. Znaniecki, *Upadek cywilizacji zachodniej. Szkic z pogranicza filozofii kultury i socjologii*, Poznań 1921, za: idem, *Pisma filozoficzne*, t. 2: „Humanizm i poznanie” i inne pisma filozoficzne, oprac. J. Wocial, Warszawa 1991, s. 1052.

¹³ W komunistycznych organizacjach młodzieżowych w połowie lat trzydziestych zdecydowali dominowali Żydzi, których odsetek na terenie Warszawy przekraczał 80%. W niektórych kołach dzielnicowych (Śródmieście, Muranów) stanowili nawet 100% członków, por. M. Szumiło, *Komunistyczny Związek Młodzieży w międzywojennej Warszawie*, w: *Komuniści w międzywojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 103–105.

¹⁴ K. Kijek, op. cit., s. 571–602. Oczywiście wśród wielkomiejskiej społeczności żydowskiej istniała grupa dążąca mniej lub bardziej świadomie do asymilacji i „spolonizowania”, zintegrowana z modernizującym się społeczeństwem II RP.

¹⁵ „Architekci demokratyczni dążą do takiej nowoczesnej architektury, która będzie miała stałe planowe warunki rozwoju, stworzone przez stałe i szerokie zaspokajanie potrzeb w oparciu o ogólny postęp techniczny, gospodarczy i kulturalny”, M. Spychalski, *Architektura w programie demokracji*, „Czarno na Białym. Tygodnik Demokratyczny”, 18 VI 1939, nr 25 (103), s. 6; „A więc nie płaski dach jest hasłem, o które walczy nowoczesna architektura, ale służba społeczeństwu i demokratyzacja zdobyczy budownictwa. [...] architektura nowoczesna ma wielkie społeczne posłannictwo: walczy o przestrzeń o słońce i powietrze dla wszystkich. Hasłem jej jest demokratyzacja komfortu”, T. D[zięgielewski], *Architektura w służbie społeczeństwu*, „Gazeta Warszawska”, 3 III 1935, nr 66, s. 11.

była zasadniczo zgodna, niezależnie od swoich politycznych zapatrywań, nawet jeśli reprezentowała nieco odmienne wizje radzenia sobie z tym problemem. Druga sprawa – szczególnie ważna dla prawicy – to tożsamość architektury polskiej. Młodzi, ponaglani przez nieco starszych kolegów i wykładowców, chcieli ją zdefiniować na nowo – w sposób nowoczesny, wolny od jakichkolwiek obcych naleciałości¹⁶. Jak to ujął jeden z narodowych publicystów: „Architekturę narodową może stopniowo stworzyć pokolenie w narodowym duchu wychowane. [...] To pokolenie, które zdaje sobie sprawę ze społecznej roli architekta, które rozumie, że w Polsce o polskiej architekturze decydować muszą Polacy, że tak z punktu widzenia moralnego, jak i ekonomicznego musimy całe nasze życie kulturalne i gospodarcze uniezależnić od wpływów obcych i obcych agentur”¹⁷.

W jednej tylko sprawie, niezależnie od swoich poglądów, aktywni politycznie studenci wydziału byli zgodni właściwie w 100%. Łączył ich mianowicie sprzeciw wobec polityki rządowej oraz wspieranie autonomii wyższych uczelni, którą sanacja z mniejszym lub większym skutkiem próbowała ograniczyć od początku lat trzydziestych.

Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej (najmniejszy na uczelni) miał charakter stosunkowo elitarny. Średniorocznie na całym kierunku studiowało mniej więcej 500 osób z około 4500 studentów uczących się na całej Politechnice¹⁸. Między rokiem 1930 a 1939 architekturę ukończyło 605 studentów – w latach 1930–1936 było średnio 60 absolwentów rocznie (poza wyjątkowym rocznikiem 1933, kiedy to studia ukończyło 120 osób). Liczba absolwentów znacząco zmalała tuż przed wybuchem II wojny światowej do zaledwie około 35 osób rocznie w latach 1937–1939¹⁹.

W badaniach upolitycznienia WAPW w latach trzydziestych XX w. można wyróżnić pewne fazy (tożsame zresztą dla innych środowisk akademickich), które różniły się poziomem zaangażowania studentów oraz intensywnością działań organizacyjnych, warunkowanymi przez ogólną sytuację polityczną w Polsce²⁰.

Pierwsza z nich to okres postępującej radykalizacji (zwłaszcza po stronie prawicowej), który kończy powstanie i delegalizacja Obozu Narodowo-Radykalnego (ONR) w połowie 1934 r. Był to czas istotnych zmian w funkcjonowaniu

¹⁶ B. Guerin, *Nowa Architektura w Polsce*, „ABC Literacko-Artystyczne”, 28 I 1934, nr 5, s. 1; J. Stokowski, *Epoka Szymona Syrkusa*, „ABC. Nowiny Codzienne”, 12 IX 1937, nr 290, s. 7; S. Jankowski, *Architektura w młodych oczach*, „Prosto z Mostu”, 2–9 IV 1939, nr 14–15, s. 15.

¹⁷ *Architekci polscy w służbie kultury narodowej*, „ABC. Nowiny Codzienne”, 12 IX 1937, nr 290A, s. 4.

¹⁸ Politechnika Warszawska, „Kronika”, z. 1, Warszawa 1938, s. 10, 31.

¹⁹ *Zarys historii wydziału*, w: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965. 50-lecie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1967, s. 301–307.

²⁰ A. Pilch, op. cit., passim.

organizacji studenckich, wymuszonych decyzjami rządu, których celem była eliminacja wpływów opozycji na wyższych uczelniach. Ich kulminacją było przyjęcie nowej ustawy dotyczącej szkolnictwa wyższego, która m.in. zakazywała działalności ogólnokrajowym organizacjom politycznym na uczelniach i wymusiła zmiany zasad funkcjonowania stowarzyszeń studenckich²¹.

Druga faza, najbardziej intensywna jeżeli chodzi o stopień nasilenia walki politycznej, to lata 1935–1937, które łączą się m.in. z kryzysem w łonie sanacji po śmierci Józefa Piłsudskiego. Obejmuje ofensywę organizacyjną Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), aktywizację członków zdelegalizowanego ONR, blokady i strajki na warszawskich uczelniach, krwawe starcia podczas pochodów pierwszomajowych. Symbolicznie kończy ją apogeum rozwoju Ruchu Narodowo-Radykalnego (RNR) Falanga oraz likwidacja Komunistycznej Partii Polski (KPP) i innych organizacji komunistycznych na przełomie 1937 i 1938 r.

Trzecia faza, która trwała do wybuchu wojny, obejmuje wprowadzenie getta ławkowego na Politechnice (1937/1938), zmierzch RNR-Falanga, czas powstawania Klubów Demokratycznych oraz definitywne potwierdzenie wpływów grupy ONR-ABC na wydziale, której członkowie z sukcesem podjęli wiele nowych inicjatyw zwieńczonych rozpoczęciem wydawania miesięcznika „Młoda Architektura”.

Prawica

Największe wpływy w polskim środowisku studenckim II RP miał szeroko pojęty obóz narodowy. Na początku lat trzydziestych młodzież o poglądach prawicowych skupiała się głównie w Związku Akademickim Młodzież Wszechpolska (MW) i/lub Sekcji Młodych Obozu Wielkiej Polski (OWP)²². Swoje pierwsze kroki w tych organizacjach stawiali: Stanisław Gałęzowski, Stanisław Maksyś, Stanisław Połujan, Włodzimierz Sierżputowski, Leszek Andrzej Świątkowski²³. Stanisław Jankowski, Helena Słomińska (Kurcysz) i Włodzimierz Pieńkowski rozpoczynali działalność w narodowych, konspiracyjnych strukturach akademickich, takich jak Orzeł Biały czy Ojczyzna²⁴.

Po założeniu w kwietniu 1934 r. Obozu Narodowo-Radykalnego zdecydowana większość środowiska studenckiego w Warszawie przeszła do nowej organizacji, porzucając struktury MW, która praktycznie przestała istnieć w stolicy. Od tego momentu notujemy też stały wzrost i tak już bardzo dużych wpływów organizacji nacjonalistycznych na Wydziale

²¹ Ustawa z dn. 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, „Dziennik Ustaw” nr 29 z 1933 r., poz. 247.

²² Siedziba warszawskiego oddziału OWP mieściła się w lokalu przy Lwowskiej 15, czyli naprzeciwko wydziału, więc studenci mogli obserwować ją z okien podczas zajęć.

²³ W.J. Muszyński, op. cit., s. 52–53.

²⁴ Ibidem, s. 56–59. Pieńkowski działał również w strukturach Katolickiej Młodzieży Narodowej.

Architektury²⁵. Wśród coraz bardziej dominujących narodowych radykałów należy wyróżnić „tradycjonalistów” z grupy ONR-ABC (która skupiała przede wszystkim członków niejawnej Organizacji Polskiej)²⁶ oraz „rewolucjonistów”, czyli działaczy RNR-Falanga i innych inicjatyw związanych z Ruchem Młodych Bolesława Piaseckiego („bepiści”)²⁷.

Należy w tym miejscu podkreślić, że w wielu przypadkach wśród narodowców nie można mówić o ścisłej i niezmiennej przynależności organizacyjnej, ale raczej o utożsamianiu się z pewną ogólną ideą społeczno-polityczną. Jej cechą wspólną był głęboki patriotyzm, afirmacja katolicyzmu, pragnienie modernizacji, wreszcie dążenie do redukcji wpływów żydowskich w gospodarce i kulturze. Jeśli nawet zdecydowana większość działaczy MW czy OWP zgłosiła w 1934 r. akces do ONR, to część z nich nie musiała prowadzić później działalności w nielegalnych strukturach narodowo-radykalnych. Co więcej, afiliacja mogła zmieniać się (i zmieniała) w zależności od sytuacji politycznej. Dlatego też w gronie narodowców należy wyróżnić grupę, którą trudno jednoznacznie (ze względu na zmiany przynależności oraz brak pełnych danych) zakwalifikować do jednego ugrupowania. Wśród nich byli m.in.: Julian Fedorowicz, Antoni Forkiewicz, Zbigniew Gorazdowski, Krystyna Jakimowiczówna, Stefan Jasiński, Stanisław Łukasik, Jan Maass, Wojciech Onitcz, Maria Referowska, Jan Smogorzewski, Wacław Jan Tokarz, Józef Vogtman i Czesław Wielohorski. Natomiast do działaczy, którzy zachowali kontakt ze Stronnictwem Narodowym (SN) i MW należeli Maksyś oraz Bolesław Trojanowski. Niektórzy, tacy jak Piotr Biegański czy Marian Walentynowicz wspierali inicjatywy narodowców, choć nie można definitywnie potwierdzić ich afiliacji politycznej²⁸.

Najbardziej wpływową okazała się grupa ONR-ABC, która w latach 1936–1937 występowała na uczelni legalnie pod szyldem Narodowego Związku Polskiej Młodzieży Radykalnej (NZPMR)²⁹. Z grupą tą wśród nieco starszego pokolenia związani byli m.in.: Eugeniusz Byrski, Tadeusz Dziegielewski, Marian Rybczyński, Jan Załęski oraz wspomniani już Gałęzowski, Połujan i Pieńkowski. Do młodszych i najbardziej aktywnych działaczy należeli przede

²⁵ Endekami nazywano narodowców do powstania ONR, później określenie to pozostawiono raczej dla organizacji związanych ze Stronnictwem Narodowym. Dla narodowych radykałów prasa lewicowa i żydowska stosowała pogardliwe określenie „nara”.

²⁶ Radykalizm tej grupy odwoływał się do kontrrewolucyjnego tradycjonalizmu, czego przejawem była fascynacja dystrybucjonizmem G.K. Chestertona, ideami Nikołaja Bierdiajewa i neotomizmem, które w łonie obozu narodowego reprezentował m.in. Adam Doboszyński.

²⁷ Grupa ta jest trudna do jednoznacznego zdefiniowania ze względu na swój bardzo radykalny program społeczny. Por. J. Tomasiewicz, *W kierunku nacjokracji. Tendencje autorytarne, totalistyczne i profaszystowskie w polskiej myśli politycznej (1933–1939), narodowcy – narodowi radykałowie – narodowi socjaliści*, Katowice 2019, s. 172–192.

²⁸ M. Domińczak, „Faszyści”..., s. 67.

²⁹ Organizacja została zdelegalizowana wiosną 1937 r. i odtworzona rok później jako Związek Polskiej Młodzieży Narodowo-Radykalnej.

wszystkim Wojciech Jakimowicz, Jerzy Padlewski, Stanisław Poraj-Biernacki, Słomińska-Kurcysz, Jerzy Szeptycki, a także Władysław Jachimowicz, Aleksander Łyczewski, Alojzy Michałowski, Bolesław Julian Myszczynski oraz pochodzący z żydowskiej rodziny warszawskich drukarzy (sic!) Tadeusz Orgelbrand. Szczególnym przypadkiem jest przyjaciel Szeptyckiego, Mieczysław Twarowski, który początkowo dystansował się od narodowych radykałów³⁰.

W latach 1935–1939 wielu młodych narodowców na wydziale włączyło się w działalność Ruchu Młodych (znanego także jako RNR-Falanga) oraz innych legalnych przedsięwzięć organizowanych przez środowisko skupione wokół Bolesława Piaseckiego. Do grona jego najbardziej zaufanych zwolenników należeli: Jan Poliński³¹, Stanisław Kolendo, Teodor Wojciech Hoffmann oraz bracia Bogumił i Bolesław Płacheccy. Ten ostatni na początku 1936 r. opracował założenia narodowo-radykalnego programu kulturalnego, co świadczyło o jego pozycji w organizacji³².

Wśród współpracowników i działaczy narodowo-radykalnej Polskiej Organizacji Akcji Kulturalnej (POAK), czyli jednej z legalnych inicjatyw „bepistów”, znajdowali się m.in. wzmiankowany już Hoffmann³³, Bohdan Guerquin, Jerzy Hryniewiecki, Stanisław Murczyński, Stanisław Żaryn, a wspomniany Janowski został nawet kierownikiem sekcji plastycznej POAK³⁴.

Do innych studentów narodowców, którzy aktywnie uczestniczyli w działalności RNR-Falanga należeli: Zbigniew Czech, Tadeusz Iskierka, Włodzimierz Łukasik, Stanisław Olczak, Anna i Andrzej Roszkowscy (rodzeństwo), Przemysław Siwik, Jerzy Staniszkis (referent POAK na Wydziale Architektury), Bolesław Tatarkiewicz, Janusz Warunkiewicz, Józefa Zwierzchowska oraz najprawdopodobniej wzmiankowany już Maass i Janusz Kieszkowski.

Na zakończenie trzeba wspomnieć o utajnionej, paramilitarnej komórce o charakterze bojowo-terrorystycznym, którą na wydziale tworzyli Sierżputowski, Świątkowski i Zygmunt Borowiecki. Początkowo (w większym składzie) stanowiła ona część bojówek zwanych „Uczelnie Różne” i najprawdopodobniej przez krótki czas również część Narodowej Organizacji Bojowej „Życie i Śmierć dla Narodu”. Była to jedna z najsprawniejszych, ale i najtrudniejszych do zdefiniowania narodowo-radykalnych jednostek bojowych³⁵.

³⁰ O. Budrewicz, *Między Wisłą a Missisipi*, Warszawa 1989, s. 196–198.

³¹ Poliński był bliskim przyjacielem Piaseckiego, z którym utrzymywał bliskie kontakty do końca życia.

³² B. Płachecki, *Podstawy programu kulturalnego*, „Ruch Młodych”, marzec 1936, t. II, nr 3 (6a), s. 18–22.

³³ W późniejszym okresie Hoffmann został kierownikiem wydziału architektury w oddziale akademickim opanowanej przez ludzi Piaseckiego, legalnej Narodowej Partii Robotniczej. Por. *Obrona Państwa bez żydów*, „Falanga”, 14–17 IV 1938, nr 15 (95), s. 5.

³⁴ „Biuletyn ZSA”, I 1937, nr 3, s. 13; M. Domińczak, *Narodowo-radykalna działalność Stanisława Janowskiego „Agatona”*, „Glaukopis” 2024, nr 41, s. 392–394.

³⁵ Kierownikiem całej komórki był pierwotnie Lech Rumcewicz z Wydziału Mechanicznego PW. Oddział rzekomo zachował samodzielność po rozłamie wśród byłych członków

Osobnego omówienia w kontekście aktywności politycznej ugrupowań endeckich wymaga działalność Związku Słuchaczy Architektury (ZSA) Politechniki Warszawskiej – organizacji o charakterze naukowym, zawodowym i wychowawczym, która skupiała większość studentów WAPW³⁶. Od 1930 r. związkiem nieprzerwanie kierowali narodowcy, zdobywając władzę w kolejnych demokratycznych wyborach³⁷. Skrajna lewica ze względu na swoją słabość oraz negatywny wizerunek wśród młodzieży prawdopodobnie nie nigdy nie występowała w wyborach do ZSA oficjalnie. Przykładem jest Aktywny Komitet Wyborczy, który przegrał wybory z narodowcami w 1935 r., kiedy prezesem ZSA został Żaryn. W składzie kandydatów znajdziemy komunistów, działaczy Legionu Młodych oraz bezpartyjnych, a program nie zwierniał żadnych odniesień politycznych³⁸. Zapewne podobny charakter miała lista pn. „Młoda Społeczna Architektura”, która rok później konkurowała (również bezskutecznie) z narodowcami³⁹.

Od kadencji Polińskiego (1934/1935) ZSA stała się zdecydowanie domeną narodowych radykałów, którzy – niezależnie od dzielących ich różnic – współpracowali tu zgodnie aż do wybuchu wojny⁴⁰. W ciągu niespełna 6 lat przekształcono statyczne stowarzyszenie w prężnie działającą organizację naukowo-wychowawczą, wydano dwa albumy z pracami studenckimi⁴¹, informator dla kandydatów na studia⁴² oraz kilka skryptów⁴³. Oprócz wielojęzycznych

---

ONR. Borowiecki twierdzi, że ich komórka działała w porozumieniu z polskim kontrwywiadem, a sam Światkowski był przeszkolony w działalności wywiadowczej, Z. Borowiecki, op. cit., t. 1, r. 4–5.

³⁶ Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Biblioteki Głównej, sygn. NP. 6126, „Statut Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej”, mps, Warszawa 1934. Członkiem rzeczywistym ZSA mógł być „obywatel polski bez różnicy wyznania, z wyjątkiem wyznania mojżeszowego” (art. 12).

³⁷ „ZSA będąc od trzech lat pod kierownictwem młodzieży narodowej [wyróżnienie – M.D.] wykazał wielką inicjatywę”, *Walne zebranie Związku Słuchaczy Architektury Politechniki*, „Kurier Warszawski”, 28 III 1933, nr 87, s. 13. Por: Aneks.

³⁸ Biblioteka Narodowa, sygn. DŹS XVIIIA 4f, „Do członków Z.S.A.”

³⁹ *Wybory*, „Walka Młodych”, 1–15 IV 1936, nr 5, s. 1.

⁴⁰ Koła naukowe bywały obszarami walki o wpływy polityczne również na innych uczelniach. Por. A. Pilch, op. cit., s. 105. W przypadku ZSA od 1938 r., wraz ze stopniowym kończeniem studiów przez najbardziej zaangażowanych działaczy, widoczna była stopniowa redukcja wpływów falangistowskich na rzecz grupy związanej z ONR-ABC, MW i SN.

⁴¹ *Album Młodej Architektury 1935. Architektura – Grafika użytkowa – Fotografia – Rysunek – Film*, Warszawa 1935; *Album Młodej Architektury / Album de la Juene Architecture 1936*, Warszawa 1936.

⁴² W. Hoffmann, S. Olczak, M. Gancarczyk, „Informator Architektury”, r. a. 1936–37, mps, Warszawa 1936.

⁴³ W lutym 1937 r. ZSA liczyło 175 członków. Zważywszy na fakt, że część studiujących przerywała naukę z powodu służby wojskowej, było to około 40–45% czynnych studentów wydziału, „Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej za okres od dnia 31 III 1936 do dnia 8 III 1937”, Komisja Wydawnicza ZSA, mps, Wydział Architektury PW, Warszawa 1937, s. 3.

periodyków fachowych prenumerowano prasę endecką i narodowo-radykalną. Jesienią 1936 r., za kadencji Hoffmanna, rozpoczęto wydawanie regularnego biuletynu informacyjnego. W kolejnym roku akademickim odbijaną na powielaczu broszurę przekształcono w nowe, drukowane czasopismo „Młoda Architektura”, którego pierwszy numer przygotowano pod koniec 1937 r.⁴⁴ Deklaracja ideowa redakcji pisma była jednoznacznie narodowa i radykalna, utrzymana jednak w duchu tradycjonalistyczno-katolickim⁴⁵, co pozwala określić poglądy polityczne jej członków⁴⁶. Zaznaczającą się w tym okresie ewolucję profilu ZSA potwierdzają słowa redaktora naczelnego, działacza ONR-ABC:

W dobie obecnej istnieją dwa prądy kolektywne pozornie sprzeczne, a w gruncie rzeczy bardzo sobie pokrewne, to jest: socjalizm – z dalszym jego przedłużeniem komunizmem i totalizmem. Oba te prądy, uznające jako dobro najwyższe społeczność międzynarodową czy państwo (oparte na teorii rasy lub innej) mierzą wartość jednostki tylko pod kątem jej użyteczności dla celów społeczności ludzkiej czy państwa. [...] Człowiek staje się mechaniczną częstką organizmu społecznego, wykonywającą jak najdokładniej powierzone jej funkcje społeczne, biologiczne i państwowe, a pozbawioną swobodnej inicjatywy własnej i możliwości samodzielnej twórczości, wychodzącej poza granice narzucone jej przez zbiorowość. Światopogląd nowoczesnego Polaka, Katolika, na którego twórczości oprzeć się musi kultura polska, nie da się pogodzić z takim stanem rzeczy⁴⁷.

To zarząd ZSA (pod kierunkiem Poraj-Biernackiego) miał bezpośredni wpływ na wydarzenia w początkowej fazie walki o wpływy w Stowarzyszeniu Architektów Polskich (SARP), występując wiosną 1937 r. z wnioskiem o odwołanie lewicowych władz tej organizacji⁴⁸.

W świetle faktów należy uznać, że ZSA w latach trzydziestych był organizacją o charakterze endeckim i narodowo-radykalnym. Oczywiście nie można wszystkich członków związku uznać *in gremio* za narodowców, tym bardziej że przewijali się wśród nich nawet działacze komunistyczni, tacy jak Jan Minorski⁴⁹. Jednak można przyjąć tezę, że członkowie zarządów identyfikowali się z ideami reprezentowanymi przez obóz narodowy oraz kierunkami działania

⁴⁴ J. Stokowski, *Młoda Architektura. Pożyteczne wydawnictwo ZSA*, „ABC. Nowiny codzienne”, 21 XII 1937, nr 403, s. 4; M. Domińczak, M. Loba, op. cit., s. 77–79.

⁴⁵ Potwierdza to treść wszystkich „wstępniaków” tego czasopisma. Por. „Młoda Architektura”, styczeń 1938, nr 1, s. 2; „Młoda Architektura”, marzec 1938, nr 2, s. 1; „Młoda Architektura”, czerwiec 1938, nr 3, s. 1; „Młoda Architektura”, grudzień 1938, nr 4–5, s. 3.

⁴⁶ Byli to: Stanisław Poraj-Biernacki i Wojciech Jakimowicz (redaktorzy naczelni), Andrzej Ancuta, Wojciech Hoffmann, Przemysław Muszalak, Tadeusz Orgelbrand, Jerzy Pieńkow, Marek Płotast, Martyna Pospieszalska, Stanisław Pospieszalski, Wiktor Prus-Wiśniewski, Janusz Sas-Klechniowski, Irena Walicka i Henryk Wiraszka.

⁴⁷ *Architektura kultury*, „Młoda Architektura”, maj 1939, nr 6, s. 5–6.

⁴⁸ „Biuletyn ZSA”, czerwiec 1937, nr 6, s. 2–3; „Ruch Kulturalny”, kwiecień 1937, nr 3, s. 52–53.

⁴⁹ Niemniej jednak „walne zebranie” wszystkich członków 31 marca 1939 r. określiło ZSA wprost jako reprezentanta „Akademickiej Młodzieży Narodowej”, „Młoda Architektura”, maj 1939, nr 6, s. 3.

wytuczonymi przez złożone z narodowych radykałów prezydium związku⁵⁰. Potwierdza to zresztą wiele relacji: „Lista narodowo-radykalna uzyskała wszystkie miejsca w zarządzie [ZSA]”⁵¹, „W wyniku wyborów [zarządu ZSA] przeszła całkowicie lista «Jedności Narodowej», popierana przez b. członków ONR i Młodzież Wszechpolską”⁵².

Tabela 1. Prezesi zarządów ZSA w latach trzydziestych XX w.

Kadencja	Imię i nazwisko	Afiliacja polityczna
1930/1931	Tadeusz Dziegielewski	OWP (?), ONR-ABC
1932/1933	Stanisław Murczyński	ONR, RNR-Falanga, POAK
1933/1934	Julian Fedorowicz	OWP, K!Patria, SN (?)
1934/1935	Jan Poliński	MW (?), OWP, ONR, RNR-Falanga
1935/1936	Stanisław Żaryn	OP (?), ONR (?), RNR-Falanga (POAK)
1936/1937	Wojciech Hoffmann	OWP (?), ONR, RNR-Falanga, POAK, NPR
1937/1938	Stanisław Poraj-Biernacki	ONR-ABC
1938/1939	Włodzimierz Łukasik	RNR-Falanga, NPR (?)
1939/1940	Stanisław Olczak	ONR-ABC

OP – Organizacja Polska (tajna); NPR – Narodowa Partia Robotnicza

Osobną kategorię wśród studentów o orientacji prawicowej stanowili członkowie korporacji akademickich. Były to z założenia patriotyczne stowarzyszenia ideowo-wychowawcze o wyraźnym profilu narodowo-konserwatywnym. Najstarsze i największe (np. Arkonia i Welecja) starały się zachowywać apolityczność (mimo politycznego zaangażowania wielu swoich członków), natomiast większość powstałych po I wojnie światowej korporacji tworzących Związek Polskich Korporacji Akademickich (zwłaszcza Sarmatia, Aquilonia, Patria i Sparta) miała charakter narodowy⁵³. Poświadczają to w pewien sposób publicyści lewicowi, stawiając na jednej płaszczyźnie korporanta, endeka i oenerowca – niezależnie od niuansów organizacyjnych dla lewicy korporant był synonimem „reakcji i faszyzmu”⁵⁴.

⁵⁰ Zapewne w indywidualnych przypadkach sytuacja mogła przedstawiać się odmiennie. Np. Stefan Jelnicki, który był w zarządzie w latach 1931–1933, startował do wyborów w 1935 r. z listy wzmiankowanego Aktywnego Komitetu Wyborczego razem z komunistami. W zarządzie (w kadencji 1934/1935) pracował również Zygmunt Skrobański, wówczas członek liberalnego Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej.

⁵¹ *Ruch Młodych przywódcą!*, „Akademik Polski”, kwiecień 1935, nr 7.

⁵² *Zwycięstwo jedności narodowej*, „Falanga”, 17 III 1937, nr 10 (37), s. 3.

⁵³ P. Tomaszewski, *Polskie korporacje akademickie w latach 1918–1939. Struktury, myśl polityczna, działalność*, Warszawa 2011, s. 112–118.

⁵⁴ Parafrazując Władimira Majakowskiego: „mówimy korporant, a w domyśle endek i oenerowiec”. Przykładowo, pewien anonimowy „demokrata” twierdził, że ZSA został opanowany

W badanym okresie komilitonami byli następujący studenci: K!Arkonia: Witold Henneberg, Stefan Jasiński, Janusz Ostrowski, Jan Załęski; K!Wellecja: Zygmunt Borowiecki, Jan Drews, Henryk Gromski, Jan Mucharski, Kazimierz Musiałowski, Józef Płoszko, Jan Woynicz-Sianożęcki, Tadeusz Wóycicki; K!Lechicja: Jerzy Wasilewski; K!Patria: Julian Fedorowicz, Włodzimierz Wasilewski, Zbigniew Zaborski; K!Sarmatia: Stanisław Jankowski, Jerzy Krotkiewski, Jan Pełka, Jan Miszewski, Jerzy Staniszkis; K!Aquilonia: Daniel Kędzierski, Zbigniew Krasnodębski, Stanisław Sosnowski; K!Respublica: Jerzy Brandysiewicz, Henryk Starczewski, Zygmunt Wajnert; K!Sparta: Jan Knothe i Józef Vogtman⁵⁵. Jak widać członkostwo w korporacjach nie musiało pokrywać się z działalnością w organizacjach politycznych, choć jednocześnie, zważywszy na wspomniane relacje, ich przenikanie było powszechne.

Lewica

Wpływy lewicy na wydziale były nieporównywalnie mniejsze niż grup prawicowych. Jej główna organizacja, czyli Organizacja Młodzieży Socjalistycznej (OMS) „Życie”, była wbrew mylącej nazwie stowarzyszeniem na wskroś komunistycznym, o profilu stalinowskim, i występowała pod symboliką sowiecką (sierp i młot). Na tle całej Politechniki, gdzie wpływy ugrupowań skrajnie lewicowych były znikome, komuniści z wydziału architektury stanowili w drugiej połowie lat trzydziestych stosunkowo znaczącą grupę. Bez ich tutejszej bojówki (lub bez wsparcia z zewnątrz) OMS „Życie” nie była w stanie w tym okresie przeprowadzić żadnej poważniejszej akcji na uczelni⁵⁶.

Do najbardziej aktywnych działaczy „Życia” wśród Polaków należeli: Adam Kotarbiński, Jan Minorski, Janusz Neugebauer, Stanisław Nowicki, Zygmunt Skrobański, Stanisław Skrypij⁵⁷, Marian Spychalski. Wśród Żydów byli to: Szmul Ajdelman, Wolf Folman, Józef Sigalin, Albert Wajsberg, Iwa Goldstein, Julian Perleman, Rachela Profesorska⁵⁸ oraz Ukrainiec Włodzimierz Gensiariski (lub Gensiorski).

Spośród innych aktywistów „Życia” można wymienić Pawła Bujnickiego, Aleksandra Brzozowskiego, Romualda Dziewulskiego, Ryszarda Karłowicza, Piotra Kopę, Michała Przerwę-Tetmajera, Stanisława Szczęsnego-Nowickiego,

---

przez „grupki endoenerowskich korporantów”, *Koło Dyskusyjne Architektów i Plastyków przy Klubie Demokratycznym*, „Czarno na Białym. Tygodnik Demokratyczny”, 18 VI 1939, nr 25 (103), s. 7.

⁵⁵ Członkostwo ustalone na podstawie opracowań Bartłomieja P. Wróblewskiego, *Polska Korporacja Akademicka Patria (Warszawa)*, www.archiwumkorporacyjne.pl (dostęp: 2 XI 2024).

⁵⁶ S. Minorski, *Opowieść...*, s. 231.

⁵⁷ Skrypij oficjalnie nie był członkiem „Życia”, pełnił natomiast rolę komunistycznej „wtyczki”, infiltrującej Legion Młodych, S. Minorski, *Czas przed...*, s. 171.

⁵⁸ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego im. E. Ringelbluma w Warszawie (dalej: ŻIH), Spuścizna Anny Kubiak, S/350.

Zdzisława Szulca i Zbigniewa Szynsiaka. Wśród komunizujących w „Życiu” Żydów o poglądach lewicowych znajdowali się jeszcze Natan Borowski, Arie Brauner, Ludwik Krakowski, Edward Senior i Daniel Rosen⁵⁹.

Należy pamiętać, że choć „Życie” było ekspozyturą komunistów na uczelni, to jednak do działalności *stricte* partyjnej wciągano tylko najbardziej fanatycznych i najbardziej uświadomionych jej członków. Do Komunistycznego Związku Młodzieży Polski (KZMP) należeli z pewnością Spychalski, Gensiarski, Ajdelman, a do KPP Abram Kerner, Spychalski i Sigalin.

Wśród innych organizacji lewicowych, które istniały na wydziale należy wymienić Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej (ZNMS), Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej (ZPMD) oraz Legion Młodych. Jednak postępująca polaryzacja, radykalizacja oraz skuteczna agitacja komunistyczna wśród studentów o poglądach lewicowych powodowały, że wielu działaczy tych umiarkowanych organizacji przechodziło do „Życia”.

Do socjalistów z ZNMS należał m.in. Stefan Godlewski⁶⁰. W ZPMD działalność zaczynali m.in. Neugebauer i Skrobański. W Legionie Młodych, który początkowo miał charakter lewicowo-patriotyczny (co przyciągało też młodzież zorientowaną antykomunistycznie), działał ściśle współpracujący z „Życiem” Skrypij⁶¹.

Młodzi komuniści próbowali infiltrować inne organizacje, co było typową dla nich strategią. Przykładem była podjęta na początku 1937 r. (nieudana) próba Skrypij wejścia w struktury ZSA i założenia tam komunistycznej komórki pod pozorem utworzenia Sekcji Budownictwa Mieszkaniowego⁶². W 1936 r. tworzona z dużym udziałem lewicy lista tzw. Młodej Społecznej Architektury uzyskała podobno 30% głosów poparcia w wyborach zarządu ZSA⁶³.

Przed wyborami do Bratniaka, który w tym okresie był opanowany przez narodowców, lewica próbowała rozszerzać wpływy, tworząc tzw. jednolitefrontowe „komitety antyfaszystowskie”⁶⁴. Pomysł był dość skuteczny, ponieważ pod hasłem „walki z faszyzmem” udało się przyciągnąć wielu studentów o poglądach liberalnych. Wśród młodych adeptów architektury należał do nich m.in. Michał Mankiewicz. Mimo to lewica przegrywała kolejne wybory i ostatecznie, na wzór Uniwersytetu Warszawskiego, postanowiono założyć własną organizację samopomocową pod nazwą Spójnia. Choć była to inicjatywa osób różnej proveniencji (nie bez udziału lewego skrzydła sanacji) to szybko stała

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ J. Minorski, *Z okazji XX rocznicy powstania PPR*, „Architektura i Budownictwo” 1962, nr 6, s. 218.

⁶¹ S. Minorski, *Czas przed...*, s. 171. Na skutek infiltracji komunistów w lipcu 1936 r. w organizacji nastąpił rozłam i wówczas wyodrębniła się najbardziej lewicowa LM-Frakcja, A. Pilch, op. cit., s. 91–92.

⁶² „Biuletyn ZSA”, luty 1937, nr 4, s. 18–20.

⁶³ *Wybory*, „Walka Młodych”, 1–15 IV 1936, nr 5, s. 1.

⁶⁴ A. Pilch, op. cit., s. 88–102.

się nowym polem aktywności organizacyjnej komunistów w obliczu likwidacji KPP i jej przybudówek przez Komintern. Wśród studentów architektury, którzy włączyli się w tworzenie Spójni na Politechnice, oprócz wielu wymienionych już działaczy „Życia” (m.in. Minorski i Skrobański) można wskazać Helenę Górską, Mankiewicza i Irenę Sokołowską, a z Żydów Zygmunta Kleyffa, który znalazł się nawet w zarządzie tej organizacji⁶⁵.

Po rozwiązaniu organizacji komunistycznych w Polsce jesienią 1937 r. przestała również istnieć OMS „Życie”. Oprócz opisanych działań na terenie Politechniki większa część jej członków włączyła się w proces organizacji Klubów Demokratycznych, tworząc tzw. Sekcje Młodych Klubów Demokratycznych⁶⁶. Już na przełomie 1937 i 1938 r. założono przy warszawskim Klubie Koło Dyskusyjne Młodych Architektów (później od 7 grudnia 1938 r. Koło Dyskusyjne Architektów i Plastyków)⁶⁷. Spośród studentów architektury jego członkami zostali m.in. Piotr Borowy, Godlewski, Goldstein, Kotarbiński, Mankiewicz, Minorski, Szymśiak, Stefan Tworkowski i Wajsberg⁶⁸. Należy przypomnieć, że wbrew powszechnej opinii o pokojowym charakterze Klubów Demokratycznych, posiadały one własne uzbrojone bojówki (których trzonem były Sekcje Młodych) wyposażone m.in. w czerwone opaski z białymi literami KD oraz pałki gumowe⁶⁹.

Według niektórych źródeł do sympatyków lewicy na wydziale zaliczał się także Tadeusz MelchNIKIEWICZ⁷⁰.

Podsumowanie

Życie polityczne na WAPW w latach trzydziestych było zdominowane przez narodowców i skrajną lewicę, udział ruchu ludowego był najprawdopodobniej znikomy. Również organizacje sanacyjne, poza wspomnianym Legionem Młodych, stanowiły margines na wydziale (brak jest danych na ten temat). Do tej pory nie udało się też ustalić, czy działały tu jakiegokolwiek stowarzyszenia żydowskie. Jest to prawdopodobne, choć większość aktywnych politycznie Żydów włączyła się w działalność organizacji komunistycznych. Wyjątkiem mógł być syjonista Goldman⁷¹. Natomiast studenci pochodzenia żydowskiego,

⁶⁵ S. Minorski, *Czas przed...*, s. 285.

⁶⁶ A. Kotarbiński, *Sekcja Młodych Klubu Demokratycznego*, „Epoka”, 15 III 1938, nr 8 (111), s. 10–11.

⁶⁷ *Koło Dyskusyjne Architektów i Plastyków przy Klubie Demokratycznym*, „Czarno na Białem. Tygodnik Demokratyczny”, 18 VI 1939, nr 25 (103), s. 7.

⁶⁸ J. Minorski, op. cit., s. 218. Por. S. Minorski, *Czas przed...*, s. 296.

⁶⁹ *Materiały do historii Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939*, cz. 1–2, [red. L. Chajni], Warszawa 1964, cz. 1, s. 277–278, cz. 2, s. 27.

⁷⁰ *Warszawska Szkoła Architektury...*, s. 37–38.

⁷¹ ŻIH, Spuścizna Anny Kubiak, sygn. IP/Arch/56/2/178, Relacja Jana Glińskiego. Mógł być to Mieczysław Baruch Goldman, autor wspomnień pt. *75 dni w płonącym getcie*.

których rodziny uległy asymilacji, nie byli aktywni politycznie i, co ciekawe, trzymali się raczej z daleka od Żydów⁷². Nie byli również prześladowani ani bojkotowani przez narodowców⁷³.

W praktyce spory ideowe na wydziale sprowadzały się najczęściej do agitacji i dyskusji. Do rękoczynów dochodziło stosunkowo rzadko, co było sytuacją wyjątkową na tle reszty Politechniki i innych uczelni⁷⁴. Wynikało to najprawdopodobniej ze szczególnej kultury pracy zespołowej, którą wymuszało uprawianie zawodu architekta⁷⁵. Natomiast dość typowa dla walki politycznej w II RP przemoc z użyciem pałek, kastetów i broni palnej raczej omijała budynek przy Koszykowej⁷⁶. Do starć bezpośrednich (często bardzo brutalnych) dochodziło za to w jego okolicach, na ul. Lwowskiej i w gmachu głównym PW⁷⁷. Młodzi architekci uczestniczyli również w blokadach i strajkach na warszawskich uczelniach, również poza Politechniką⁷⁸. Część angażowała się w walki na ulicach Warszawy, najczęściej podczas pochodów pierwszomajowych⁷⁹.

⁷² Wyjątkiem był na pewno wzmiankowany Tadeusz Orgelbrand, działacz grupy ONR-ABC. Por. *Studenci potępiają awantury na wydziale architektury*, „Nasz Przegląd”, 29 IV 1937, nr 123 (8081), s. 11.

⁷³ Z. Borowiecki, op. cit., t. 1, r. 4. Por. A. Kotarbiński, *Z dziurawej pamięci...*, s. 114.

⁷⁴ Przemoc na wyższych uczelniach pojawiała się po obu stronach, choć inicjatywa w tym względzie z reguły należała do narodowców. Jednak o ile problematyka terroru antysemitycznego doczekała się bogatej literatury, o tyle dużo mniej wiemy o agresji wobec Polaków i narodowców. Tymczasem brutalność bojówek lewicowych i żydowskich była faktem, a przemocą szczylicili się po latach sami ich członkowie. Por. S. Minorski, *Opowieść...*, s. 225, 229, 238–248; idem, *Czas przed...*, s. 260; L. Rowe, *Jewish Self-Defence. A Response to Violence*, w: *Studies on Polish Jewry 1919–1939. The Interplay of Social, Economic and Political Factors in the Struggle of a Minority for Its Existence*, red. J.A. Fishman, New York 1974, s. 105–149; J.M. Chodakiewicz, op. cit., s. 83–84.

⁷⁵ Borowiecki twierdził, że to efekt niepisanej umowy z dziekanem, Z. Borowiecki, op. cit. Należy także pamiętać, że studenci, zarabiając na utrzymanie, spotykali się poza uczelnią, pracując jako tzw. murzyni przy konkursach architektonicznych i byli *volens nolens* skazani na współdziałanie w biurach projektowych u swoich pryncypałów.

⁷⁶ Do walk na terenie wydziału doszło na pewno na początku maja 1936 r. Por. *Zawieszenie wykładów na Politechnice. Prowokacyjne wystąpienie Żydów zakończone krwawymi zajęciami*, „Warszawski Dziennik Narodowy”, 5 V 1936, nr 123B, s. 1. Pobito wówczas kilku studentów narodowości żydowskiej. Indywidualne starcia miały miejsce także w styczniu i lutym 1937 r., kiedy NZPMR zorganizował tzw. Dzień bez Żydów, Archiwum Politechniki Warszawskiej (dalej: APW),teczka osobowa Władysława Jachimowicza, nr 15439.

⁷⁷ A. Kotarbiński, *Z dziurawej pamięci...*, s. 114. W wypadkach bójek o podłożu politycznym z udziałem młodzieży żydowskiej i polskiej (w przeciwieństwie do ataków typowo antysemitycznych) trudno oczywiście po latach stwierdzić, czy uczestnik został poszkodowany jako Żyd, czy jako komunista.

⁷⁸ Przykładem jest Bogumił Plachecki, którego 22 marca 1937 r. wydalono z Politechniki decyzją Specjalnej Komisji Dyscyplinarnej za czynny udział w blokadzie Uniwersytetu Warszawskiego w listopadzie 1936 r. W poczet studentów przyjęto go z powrotem dopiero w roku akademickim 1938/1939, APW, Teczka osobowa Bogumiła Placheckiego, nr 13898.

⁷⁹ Wiosną 1937 r. Skrobański, Wajsberg i Minorski zostali zawieszni w prawach studenta m.in. za napady na narodowców i zdemolowanie redakcji „Gońca Warszawskiego”, *Napad*

Jesienią 1938 r., już po wprowadzeniu tzw. getta ławkowego na Politechnice, grupa narodowców pod przywództwem Wojciecha Hoffmanna podjęła inicjatywę zwolnienia studentów Żydów z obowiązku uczestniczenia w wykładach z obronności, co miało służyć wyeliminowaniu ich z tych zajęć. Uzasadnieniem był, jak to określono: „udział żydów w akcji szpiegowskiej i komunistycznej na terenie armii” oraz ich „notoryczne uchylanie się od obowiązku służby wojskowej”⁸⁰. Wniosek poparło około 40% studentów wydziału, a podczas jednego z wykładów studentów żydowskich usunięto z sali⁸¹. Wspomniane „getto ławkowe” było przestrzegane, niekiedy nie bez przymusu ze strony studentów narodowców⁸².

Młodzież udzielała się bardzo aktywnie w pozawydziałowym życiu zawodowym, a większość tuż po ukończeniu studiów wstępowała do SARP, gdzie starała się realizować program zgodny z priorytetami swoich organizacji. Przykładowo Wolf Folman w latach 1936–1937 odpowiadał tam za kontakty ze środowiskiem akademickim⁸³. Wielu studentów narodowców weszło nawet do władz stowarzyszenia lub reprezentowało oddziały terenowe jako delegaci. W 1938 r. w zarządzie oddziału warszawskiego SARP znalazła się grupa młodych narodowców związana głównie z RNR-Falangą: Murczyński, Poliński, i niespełna 24-letnia Zwierzchowska⁸⁴. W zarządzie wybranym w 1939 r. byli to: Czech, Fedorowicz, Roszkowski i Vogtman⁸⁵. Młodzież narodo-radykalna przejęła także prowadzenie „Komunikatów SARP” – do nowo utworzonego komitetu redakcyjnego (pod kierunkiem Polińskiego) weszli wówczas m.in: Dziegielewski, Jankowski, Helena Łojko-Rzędziejowska (Jasińska), Murczyński i Siwik⁸⁶. To młodym narodowcom (Dziegielewski, Jankowski, Murczyński, Onitcz, Poliński, Siwik, Warunkiewicz, Trojanowski) Zarząd Główny SARP powierzył w 1938 r. opracowanie koncepcji tzw. Wspólnoty Zawodowej architektury i budownictwa⁸⁷.

Część studiujących działaczy prowadziła bardzo aktywną działalność publicystyczną. Na tym tle szczególnie wyróżniał się Jerzy Szeptycki, który

---

bojówki studentów żydowskich na administrację „Gońca Warszawskiego”, „Goniec Warszawski”, 6 V 1936, nr 124, s. 7.

⁸⁰ *Obrona Państwa bez żydów*, „Falanga” 14–17 IV 1938, nr 15 (95), s. 5.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² A. Skalimowski, *Sigalin. Towarzysz odbudowy*, Wołowiec 2018, s. 68. Według jednej z relacji ławki żydowskie w salach wykładowych oddzielano kredą. Por. M. Popiołek-Roßkamp, *op. cit.*, s. 6.

⁸³ *O polskość architektury*, „ABC. Nowiny Codzienne”, 7 V 1937, nr 142, s. 6.

⁸⁴ „Komunikat SARP”, VII–VIII–IX 1938, nr 7/8/9, s. 3.

⁸⁵ „Komunikat SARP”, VIII 1939, nr 7, s. 1.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 2.

⁸⁷ „Z inicjatywy grupy kolegów ukonstytuowała się przy Zarządzie Głównym Komisja Wspólnoty Zawodowej, która w oparciu o Zawodowe Związki Robotników przystąpiła do opracowywania organizacji współpracy budowlanego świata pracy”, „Komunikat SARP”, listopad 1938, nr 11, s. 4. Por. S. Jankowski, *Polska wspólnota zawodowa*, *ibidem*, s. 12–13; Por. M. Domińczak, „Faszyści”..., s. 54–58.

pod pseudonimem Jerzy Stokowski prowadził stałą rubrykę w „ABC” poświęconą sztukom plastycznym.

Większość zaangażowanych politycznie studentów architektury pozostała konsekwentna w swoich wyborach ideowo-politycznych. Po upadku II RP najbardziej zdeterminowani działacze „Życia” znaleźli się w szeregach Gwardii Ludowej / Armii Ludowej (Folman, Przerwa-Tetmajer, Skrypij, Szymśiak). Wielu z nich zrobiło tam karierę, dochodząc do wysokich stopni i stanowisk (Neugebauer, Nowicki, Spychalski). Najwięksi renegaci wstąpili do Armii Czerwonej (Gensiariski, Sigalin, Wajsberg)⁸⁸.

Wśród studentów narodowców, działacze ZSA i komilitonów było wielu żołnierzy Wojska Polskiego i podziemia niepodległościowego, w tym czterech cichociemnych (Hoffmann, Jankowski, Jasiński, Świątkowski). Większość walczyła z okupantami w szeregach Armii Krajowej (m.in. Ryszard Białous, Słomińska-Kurcysz, Vogtman, Załęski). Inni w Narodowej Organizacji Wojskowej (Maass, Trojanowski, Żaryn) i Związku Jaszczurczym / Narodowych Siłach Zbrojnych (Borowiecki, Gałęzowski, Jakimowicz, Padlewski, Roszkowski, Sierzputowski, Szeptycki).

Znamienne są losy Jerzego Szeptyckiego (ONR-ABC) i Zygmunta Skrobańskiego (OMS „Życie”). Obaj, delikatnie rzecz ujmując, nie stronili od kontaktu fizycznego i walki wręcz, więc niewykluczone, że poznali się na wydziale i od tej strony. Los zetknął ich ponownie podczas wojny, kiedy znaleźli się w jednej grupie 50 zakładników skazanych na karę śmierci „w odwecie za napady na Niemców”⁸⁹. Na afiszu z obwieszczeniem Dowódcy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa na Dystrykt Warszawski z 27 października 1942 r. Skrobański znajdował się na 42., a Szeptycki 49. miejscu⁹⁰. Nie zostali jednak rozstrzelani, lecz zwolnieni kilka tygodni później, co było wyjątkowe w takiej sytuacji. Obaj przeżyli wojnę, ale nigdy nie wrócili do Polski, do końca życia pracowali i tworzyli za granicą.

Wnioski

Co zaskakujące, choć WAPW cechował się znacznym stopniem upolitycznienia środowiska studenckiego, nie wpływało to w zasadniczy sposób na współpracę ściśle zawodową⁹¹. Jeden z działaczy pisał:

⁸⁸ Na tym tle chlubnym wyjątkiem był Skrobański, który walczył w AK w Oddziale II Komendy Głównej, nb. w jednostce dowodzonej przez Jankowskiego.

⁸⁹ Chodziło m.in. o atak GL na „Cafe Club” w Warszawie.

⁹⁰ Instytut Pamięci Narodowej, GK 141/77, t. 11.

⁹¹ Przykładowo Spychalski współpracował z Markiem Maurycym Leykamem, który miał poglądy narodowe (publikował m.in. w „ABC. Nowiny Codzienne”). Razem przygotowali wiele projektów konkursowych, m.in. projekt rozplanowania mola południowego oraz Żeglarskiego Ośrodka Morskiego w Gdyni. Faktem jest jednak, że po studiach Polacy

Nie ukrywałem, że mimo nielegalności partii [KPP] jestem jej zwolennikiem [...]. Jako komunista miałem wspólny język z kolegami architektami, w tym szczególnie z urbanistami, zwłaszcza jeśli chodzi o społeczne podejście w rozwiązywaniu projektów urbanistycznych. [...] nawet kolegów o przekonaniach konserwatywnych czy nawet reakcyjnych etyka zawodowa skłaniała również do przestrzegania norm urbanistycznych [...]. W sprawach zawodowych urbaniści łatwo znajdowali wspólny język⁹².

Inna działaczka komunistyczna (pochodzenia żydowskiego) Helena Syrkus potwierdza z kolei, że w 1939 r. prowadzona przez młodych działaczy RNR-Falanga (z Janem Polińskim na czele) redakcja „Architektury i Budownictwa” nie widziała problemu w prezentowaniu inicjatyw socjalistycznych⁹³.

Konflikty polityczne na wydziale wynikały przede wszystkim z różnic ideologicznych, w mniejszym stopniu narodowościowych, choć w pewnym stopniu podziały nakładały się na siebie. Należy bowiem pamiętać, że większość aktywnych politycznie studentów Żydów działała tu w organizacjach skrajnie lewicowych. Nie zmienia to faktu, że dla części narodowców kwestia ograniczenia obecności czy wręcz eliminacji Żydów z wydziału mogła być ważniejsza niż walka z lewicową ideologią.

Czy WAPW był wyjątkiem na tle warszawskich uczelni pod względem zróżnicowania i aktywności politycznej? Odpowiedź na to pytanie wymaga badań porównawczych i statystycznych, ale bez wątpienia architektura w pewien sposób wyróżniała się na tle innych wydziałów, zważywszy choćby na wojenne i powojenne losy wielu wspomnianych studentów. To tutaj powstała jedna z najskuteczniejszych i najlepiej zakamuflowanych paramilitarnych komórek narodowo-radykalnych. Jednocześnie tutejsi członkowie OMS „Życie” stanowili zasadniczy trzon bojówek komunistycznych na Politechnice, a wielu z jej działaczy odegrało istotną rolę w życiu politycznym PRL.

Z przedstawionych informacji wynika, że w badanym okresie od 30 do 50% studiujących architekturę angażowało się w działalność o charakterze społeczno-politycznym (co było w dużej mierze zasługą ZSA), podczas gdy około 10% studentów zaliczyć można do działaczy *sensu stricto* politycznych.

Środowisko WAPW charakteryzowało się typową dla badanego okresu radykalizacją, o czym świadczyła z jednej strony popularność ONR i (w zdecydowanie mniejszym stopniu) organizacji komunistycznych, a z drugiej strony niewielka aktywność organizacji prorządowych i centrowych. Mniej lub bardziej radykalny, raczej tradycjonalistyczny niż rewolucyjny chrześcijański nacjonalizm był cechą charakterystyczną poglądów przytłaczającej większości aktywnego politycznie środowiska studenckiego na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej w latach trzydziestych XX w.

---

pracowali z reguły u Polaków, a Żydzi znajdowali zatrudnienie w pracowniach należących do swoich pobratymców.

⁹² M. Spychalski, *Warszawa architekta. Wspomnienia pierwszego powojennego prezydenta stolicy*, Warszawa 2015, s. 47.

⁹³ H. Syrkus, *Ku idei osiedla społecznego 1925–1975*, Warszawa 1976, s. 204.

		1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1938/1939	1939/1940	Redakcja „Młodej Architektury”
28	Tadeusz Głogowski	x									
29	Jan Grabowski		x								
30	Ireneusz Grodzicki						x ¹				
31	Jan Gorecki					x					
32	Zbigniew Gorazdowski				x	vp					
33	Jerzy Grochowski									r	
34	Teodor Wojciech Hoffmann				x		p				x
35	Jadwiga Holcówna			x	sk						
36	Julian Hulewicz						sb				
37	Tadeusz Iskierka								x		
38	Włodzimierz Jachimowicz					x	x				
39	Ryszard Jachowicz									x	
40	Wojciech Jakimowicz		x					x		x	x
41	Krystyna Jakimowiczówna.									z	
42	Stanisław Jaxa-Bykowski				x	x	x				
43	Aleksandra Jakubowska		sb								
44	Stanisław Jankowski	x		x							
45	Stefan Jarosiński						x ¹				
46	Cyprian Jaworski	sk									
47	Hanna Jelnicka	x	x								
48	Stefan Jelnicki	x	vp	r							
49	Hipolit Jewniewicz				x			x			
50	Hanna Jędrzejakówna				sb						
51	Henryk Jędrzejczak					x	x ¹				
52	Tomasz Jurewicz						x ¹				
53	Halina Kalinowska						x				
54	Tadeusz Kapuściński									x	
55	Ewa Karpińska	x									
56	Jan Knothe	x									
57	Leopold Koehler	x									
58	Zofia Korzonówna				x	x					

		1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1938/1939	1939/1940	Redakcja „Młodej Architektury”
90	Jerzy Okołowicz									x	
91	Stanisław Olczak					x	x ¹	vp		p	
92	Jadwiga Olesińska	x									
93	Tadeusz Orgelbrand										x
94	Bożena Pannenkówka	x									
95	Władysław Pawlina			x							
96	Jan Stefan Pągowski				x	sk	sk				
97	Jan Stanisław Pelka	x	sk	r							
98	Jerzy Pieńkow										x
99	Kazimierz Piechotka									z	
100	Wojciech Józef Piotrowski	x									
101	Czesław Piwowarczyk									x	
102	Bolesław lub Bogumił Plachecki			x							
103	Marek Plotast										x
104	Jerzy Popławski		x								
105	Izabela Odlanicka-Poczobutt	x									
106	Jan Poliński	vp	vp		p						
107	Stanisław Poraj-Biernacki							p	x		x
108	Martyna Pospieszalska										x
109	Stanisław Pospieszalski									x	x
110	Henryka Prauss						x				
111	Maria Referowska					x	z				
112	Anna Roszkowska					x	x ¹	sk		r	
113	Andrzej Roszkowski			x	sk		vp				
114	Zenon Różewicz		x								
115	Janusz Sas-Klechniowski									x	
116	Jan Sawilski						x				
117	Janusz Sawilski									r	
118	Zygmunt Sęczykowski					sb					
119	Janina Schiele									x	
120	Stefan Siennicki			x							

		1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	1938/1939	1939/1940	Redakcja „Młodej Architektury”
152	Zbigniew Zaborski		x	x							
153	Tadeusz Zagrodzki				x						
154	Krystyna Zaleska		sb	x							
156	Tadeusz Zenowicz						x ¹				
157	Józefa Zwierzchowska	x	sk		sb						
158	Stanisław Żaryn			x	vp	p					
159	Janusz Waclaw Żmijewski	x		r							
160	Irena Żyszkowska									x	

LEGENDA:

(**bold** – członkowie prezydium, **prezesi i wiceprezesi**)

p – prezes

vp – wiceprezes

sk – sekretarz

sb – skarbnik

x – członek zarządu, redakcji lub innych organów Związku

z – zastępca członka zarządu

r – członek komisji rewizyjnej

UWAGI:

- Zgodnie z statutem ZSA (art. 49–51) zarząd powinien liczyć 17 osób, nie licząc prezesa (ale tylko jeśli został wybrany indywidualnie przez Walne Zebranie).
- W kadencjach 1931/1932 oraz w latach 1933–1936 lista członków zarządu (poza składem prezydium) została odtworzona na podstawie funkcji pełnionych w komisjach.
- W składzie zarządu w kadencji 1936/1937 uwzględniono osoby, które przez pewien czas zastępowały pierwotnie wyłonionych członków lub pracowały w komisjach (oznaczone: x¹).
- W składzie zarządów znajdowała się przynajmniej część członków redakcji „Młodej Architektury”.
- Ze względu na brak zachowanych sprawozdań w latach 1937/1938 oraz 1938/1939, przedstawione składy zarządów są niepełne, odtworzone na podstawie innych źródeł (m.in. Biuletyny ZSA, „Młoda Architektura”) i pełnionych funkcji.

The Student Political Environment of the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology in the 1930s

This text examines the political life of students at technical universities in Poland in the 1930s to clarify how these dynamics shaped the ideological foundations of modern Polish architecture. It argues that at the Faculty of Architecture, the Union of Architecture Students, consistently led by nationalists after 1930 and successively re-elected, played the central role in organising political life. The era’s student environment is defined by its political radicalisation – manifested in strong support for the National Radical Camp, modest involvement in communist organisations (OMS “Życie”), and limited activity from pro-government and

centrist groups. The main argument is that a predominantly traditionalist and Christian nationalist ideology guided the politically active students, distinguishing the Warsaw University of Technology's Faculty of Architecture in the 1930s and shaping later developments in Polish architecture.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego im. E. Ringelbluma w Warszawie, Spuścizna Anny Kubiak, S/350
 Biblioteka Narodowa, sygn. DŹS XVIII 4f
 Biblioteka Politechniki Warszawskiej, Zbiory Specjalne Wydziału Architektury
 Biuletyny ZSA, 1936–1937
 Sprawozdania z działalności zarządów Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej, 1931–1937
 Statut Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej, [mps] Warszawa 1934
 Instytut Pamięci Narodowej, GK 141/77. t. 11

Źródła drukowane

- Borowiecki Z., *Odległe wspomnienia*, Warszawa 2016 [audiobook].
 Budrewicz O., *Między Wisłą a Missisipi*, Warszawa 1989.
 Kotarbiński A., *Z dziurawej pamięci, w: Fragmenty stuletniej historii 1899–1999. Relacje, wspomnienia, refleksje*, [H. Adamczewska et al.], Warszawa 2000.
 Minorski S., *Czas przed burzą*, Warszawa 1973.
 Minorski S., *Opowieść o „Życiu”*, Warszawa 1958.
 Spychalski M., *Początek walki. Fragmenty wspomnień*, Warszawa 1983.
 Spychalski M., *Warszawa architekta. Wspomnienia pierwszego powojennego prezydenta stolicy*, Warszawa 2015.

Prasa

- „ABC. Nowiny Codzienne” 1934–1939
 „ABC Literacko-Artystyczne” 1932
 „Akademik Polski” 1930–1935
 „Czarno na Białem. Tygodnik Demokratyczny” 1939
 „Epoka” 1938
 „Falanga” 1937–1939
 „Komunikat SARP” 1937–1939
 „Kurier Warszawski” 1932–1937
 „Młoda Architektura” 1939–1939
 „Myśl Narodowa” 1930–1938
 „Nasz Przegląd” 1937
 „Przełom” 1938–1939
 „Ruch Kulturalny” 1937
 „Ruch Młodych” 1936
 „Szczerbiec 1935

„Walka Młodych” 1936–1937

„Warszawski Dziennik Narodowy” 1936–1939

Opracowania

Album Młodej Architektury / Album de la Juene Architecture 1936, Warszawa 1936.

Album Młodej Architektury 1935. Architektura – Grafika użytkowa – Fotografia – Rysunek – Film, Warszawa 1935.

Bertram Ł., *Rewolucja inżynierów. Komunistyczni studenci na uczelniach II Rzeczypospolitej i ich doświadczenia formacyjne*, „Sensus Historiae” 2021, t. XLIII, nr 2, s. 13–32.

Chodakiewicz J.M., *Żydzi i Polacy 1918–1955. Współistnienie, zagłada, komunizm*, Warszawa 2023.

Domińczak M., „Faszyści” i „żydo-demokraci”. *Walka o wpływ w Stowarzyszeniu Architektów Polskich w latach 1937–1939*, „Glaukopis” 2024, nr 41, s. 21–79.

Domińczak M., *Narodowo-radykalna działalność Stanisława Jankowskiego „Agatona”*, „Glaukopis” 2024, nr 41, s. 387–412.

Domińczak M., Loba M., „Młoda Architektura” – *działalność Związku Słuchaczy Architektury w latach 1934–1939 jako przykład młodzieżowej inicjatywy dydaktycznej i edukacyjnej*, „Artifex Novus” 2024, nr 8, s. 70–85.

Herbert U., *Trzy pokolenia polityczne w XX wieku*, w: *Pokolenia albo porządkowanie historii*, red. H. Orłowski, Poznań 2015, s. 351–376.

Hoffmann W., Olczak S., Gancarczyk M., „Informator Architektury”, r. a. 1936–37, mps, Warszawa 1936.

Kijek K., *Dzieci modernizmu. Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2017.

Konstantynów D., *Żydzi i architektura (z perspektywy polskiego nacjonalizmu lat trzydziestych XX wieku)*, „Kwartalnik Historii Żydów / Jewish History Quarterly” 2009, nr 4, s. 411–425.

Materiały do historii Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939, cz. 1–2, [red. L. Chajnl], Warszawa 1964.

Mich W., *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939*, Lubin 1994.

Minorski J., *Z okazji XX rocznicy powstania PPR*, „Architektura i Budownictwo” 1962, nr 6, s. 217–218.

Muszyński W.J., *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934–1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*, Warszawa 2011.

Pilch A., *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939*, Kraków 1972.

Politechnika Warszawska, „Kronika”, z. 1, Warszawa 1938.

Popiołek-Roßkamp M., *Displaced and Forgotten. The Phenomenon of Anti-Semitism among Architects in Warsaw in the Second Half of the 1930s.*, „Medaon – Magazin für jüdisches Leben in Forschung und Bildung” 2023, t. XVII, nr 33, s. 1–13.

Rowe L., *Jewish Self-Defence. A Response to Violence*, w: *Studies on Polish Jewry 1919–1939. The Interplay of Social, Economic and Political Factors in the Struggle of a Minority for Its Existence*, red. J.A.Fishman, New York 1974, s. 105–149.

Rozbicka M., *Związek Słuchaczy Architektury jako animator studenckiego życia towarzyskiego – czyli o Balach [Młodej] Architektury, a także Czarnych Kawach, dancinгах i tzw. fuksówkach organizowanych na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1917–1948*, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce” 2022, nr 5, s. 5–42.

Rudnicki Sz., *Falanga. Ruch Narodowo-Radykalny*, Warszawa 2018.

Skalimowski A., *Sigalin. Towarzysz odbudowy*, Wołowiec 2018.

- Syrkus H., *Ku idei osiedla społecznego 1925–1975*, Warszawa 1976.
- Szumilo M., *Komunistyczny Związek Młodzieży w międzywojennej Warszawie*, w: *Komuniści w międzywojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 95–110.
- Tomasiewicz J., *W kierunku nacjokracji. Tendencje autorytarne, totalistyczne i profaszystowskie w polskiej myśli politycznej (1933–1939), narodowcy – narodowi radykałowie – narodowi socjaliści*, Katowice 2019.
- Tomaszewski P., *Polskie korporacje akademickie w latach 1918–1939. Struktury, myśl polityczna, działalność*, Warszawa 2011.
- Trybuś J., *Warszawa niezaistniała. Niezrealizowane projekty urbanistyczne i architektoniczne Warszawy dwudziestolecia międzywojennego*, Łódź 2019.
- Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965. *50-lecie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1967.
- Znaniecki F., *Pisma filozoficzne*, t. 2: „*Humanizm i poznanie*” i inne pisma filozoficzne, oprac. J. Wocial, Warszawa 1991.

Netografia

- Wróblewski B.P., *Polska Korporacja Akademicka Patria (Warszawa)*, www.archiwumkorporacyjne.pl (dostęp: 2 XI 2024).

Michał Domińczak (ur. 1973) – doktor habilitowany w dziedzinie architektury i urbanistyki, pracownik naukowy Politechniki Łódzkiej. Specjalizuje się w historii prawa budowlanego i przepisów urbanistycznych, badacz środowiska architektonicznego II RP. E-mail: michal.dominczak@p.lodz.pl

Michał Domińczak (b. 1973) – PhD hab. in architecture and urban planning, researcher at the Lodz University of Technology. He specialises in the history of building law and urban planning regulations, and is a researcher of the architectural environment of the Second Polish Republic. E-mail: michal.dominczak@p.lodz.pl